

**KRILL VA LOTIN ALIFBOSIGA ASOSLANGAN O'ZBEK
YOZUVLARIDA QO'SHIB, AJRATIB VA CHIZIQCHA BILAN YOZISHGA
OID QOIDALAR TIZIMI**

*System of Rules to add, separate and write with a linear record in the Uzbek
writers based on Cyrillic and Latin alphabet*

*Система правил для добавления, разделения и писать с линейной
записью у авторов Узбекки на основе кириллического и латинского алфавита*

*Andijon davlat pedagogika instituti filologiya fakulteti O'zbek tili adabiyoti
yo'nalishi f.f.b.f.d.dotsenti **Usmonov Farxodbek Faxriddinovich** va 1-kurs talabalari
Sobirova Dilorom Muzaffarjon qizi, Mamajonova Muslima Botirjon qizi*

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'zbek tilining Kirill va lotin yozuvlariga asoslangan imlo tizimlarida qo'shib, ajratib va chiziqcha bilan yozish qoidalari qiyosiy tahlil qilinadi. Murakkab so'zlarning yozilishi, ularning semantik va grammatik bog'liqligi, yozuv tizimining ta'siri, shuningdek, normativ imlo me'yorlari asosida yuzaga keladigan farqlar ochib beriladi.

Annotation: This article tests a comparative analysis of the rules based on and separate and writing with a linen writing based on Cyrus and Latin spelling. The differences in the writing of complex words, their semantical and grammatical dependence, the effects of the writing system, as well as normative logal standards are revealed.

Аннотация: Эта статья проверяет сравнительный анализ правил, основанных на и отделении и написании льяным письмом, основанным на кир и латинском орфографии. Различия в написании сложных слов, их семантической и грамматической зависимости, последствий системы письма, а также нормативных логольных стандартов раскрываются.

Kalit so'zlar: o'zbek tili, Kirill yozuvi, lotin yozuvi, imlo, qo'shma so'z, chiziqcha, ajratib yozish.

Keywords: *Uzbek language, Cyrillic, Latin script, Spell, Competible Word, Line, Highlight.*

Ключевые слова: *Узбекский язык, кириллик, латинский скрипт, заклинание, конкурентное слово, строка, выделение.*

O'zbek tili tarixida yozuv tizimlari bir necha marta almashgan. XX asrda arab yozuvidan lotin yozuviga, undan Kirill yozuviga, va nihoyat mustaqillikdan so'ng yana lotin yozuviga o'tish jarayoni tilshunoslikda ko'plab ortografik muammolarni yuzaga keltirdi. Ularning eng dolzarblaridan biri — qo'shib, ajratib va chiziqcha bilan yozish qoidalarining har ikki tizimda bir xilda qo'llanilmasligi masalasidir.

Qo'shib yozish qoidalari: qiyosiy tahlil qo'shib yozish, odatda, murakkab so'zlarni ifodalashda qo'llaniladi. Bu turdagi so'zlar semantik va grammatik birlikka ega bo'lgan ikki yoki undan ortiq komponentdan tashkil topgan bo'ladi. Kirill yozuvida, odatda, so'zlar semantik jihatdan yaqin bo'lsa, qo'shib yoziladi. Lotin yozuvida esa bu masalada ehtiyotkorlik ko'proq bo'lib, ba'zi hollarda chiziqcha afzal ko'riladi.¹

Ajratib yozish qoidalari: qiyosiy yondashuv: ajratib yozish — tildagi mustaqil birliklar, ya'ni alohida ma'no anglatadigan so'zlar orasidagi chegarani ko'rsatish vositasidir. Bu yerda har ikki yozuv tizimida deyarli farq yo'q, biroq murakkab so'zlarni ajratishdagi uslubiy yondashuvda ayrim tafovutlar mavjud. Chiziqcha bilan yozish: normativ me'yorlar va amaliyotdagi farqlar

Chiziqcha bilan yozish – bog'lovchi yoki kuchaytiruvchi rol o'ynaydigan vosita bo'lib, asosan ikki yoki undan ortiq so'z orasidagi munosabatni ifodalashda qo'llaniladi.² E'tiborga molik jihat — lotin yozuvida chiziqcha bilan yozish hollari Kirillga nisbatan ko'proq qo'llaniladi, ayniqsa murakkab fe'llar va so'z birikmalarida. Muammoli va noaniq holatlar: Murakkab so'zlarning har doim ham bir xil yozilmasligi: Masalan, "ona tili" iborasi ba'zan "onatili" tarzida yozilishi mumkin, lekin bu normativ emas. Normativga zid yozuvlar ijtimoiy tarmoqlarda keng tarqalgan:

¹ 1. Karimov, S. (2015). O'zbek yozuvining tarixiy bosqichlari. Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi nashriyoti.

² 2. Ismoilov, B. (2019). Zamonaviy o'zbek tilida defisli birikmalar. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.

bu esa yozuv tizimi va imlo qoidalari o'rtasidagi uyg'unlikni buzadi. Lotin yozuvida ba'zi chiziqcha qo'llaniladigan joylar imlo lug'atlarida ko'rsatilmagan. O'zbek tilida Kirill va lotin yozuvlarining mavjudligi, ularning har birida yozish qoidalari biroz farq qilishiga olib kelgan. Ayniqsa, qo'shib yozish va chiziqcha bilan yozish masalalari bu farqni yaqqol ko'rsatadi. Kirill yozuvida ko'proq qo'shib yozish afzal ko'rilsa, lotinda chiziqcha bilan yozish hollari ko'proq kuzatiladi. Shu bois, yozuv tizimini yagonadir. O'zbek tili yozuvi bugungi kunda ikki alifboda — lotin va kirill alifbosi asosida ishlatiladi. Har ikki alifboda so'zlarni qo'shib yozish, ajratib yozish va chiziqcha bilan yozish qoidalari umumiy til qonuniyatlariga asoslangan bo'lsa-da, yozuv tizimlaridagi ba'zi farqlar ifoda shaklida seziladi. Quyida ushbu qoidalar taqqoslab yoritiladi. Qo'shib yozish Lotin yozuvida: Ikki yoki undan ortiq so'zdan iborat yangi ma'no hosil qiluvchi birikmalar qo'shib yoziladi. Masalan: oshxona, sirdaryo, umumxalq, sovuqmijoz Kirill yozuvida: Xuddi shu tartib saqlanadi, lekin imloviy belgilar farqi bo'lishi mumkin.³ Masalan: ошхона, Сирдарё, умумхалқ, совуқмижоз Lotin yozuvida ayrim tovushlar ikki harf bilan ifodalansa (masalan, "sh", "ch", "ng"), kirillda ular bitta harf bilan yoziladi: "ш", "ч", "нг". Bu qo'shma so'zlarda yozuvning uzunligi va ko'rinishida farq keltiradi. Chiziqcha bilan yozish Lotin yozuvida: Juft so'zlar, kuchaytirma sifatlar va ba'zi bog'lovchi vositalarda chiziqcha ishlatiladi: qonun-qoida, qip-qizil, kecha-yu kunduz Kirill yozuvida: Xuddi shu tartib saqlanadi, chiziqcha belgilari o'zgarmaydi:

қонун-қоида, қип-қизил, кеча-ю кундуз E'tiborli jihat: Lotin yozuvida "-yu", "-u" bog'lovchilari ajratib yozilib, chiziqcha bilan ulanadi, bu kirillda битта сўздек кўринади, ammo amalda chiziqcha bilan yoziladi. Ajratib yozish Lotin yozuvida: Harakat ifodalovchi fe'l birikmalari va yordamchi so'zlar alohida yoziladi:

olib keldi, so'zlab berdi, qarab qo'ydi. Kirill yozuvida: Shu kabi birikmalar ajratib yoziladi, lekin fe'l shakllarida ba'zida tushunishni osonlashtiruvchi apostrof ishlatilmasligi sababli talaffuzda chalkashlik bo'lishi mumkin: олиб келди, сўзлаб берди, қараб қўйди. Albatta! Quyida maqolangiz mavzusini chuqurlashtiradigan va

³ 3. Qodirova, M. (2020). O'zbek tili imlo qoidalari va amaliy matnshunoslik. Samarqand: Ilm Ziyos.

boyitadigan qo'shimcha ma'lumotlarni keltiraman. Bu ma'lumotlar sizga maqolangizni kengaytirish yoki ilmiyroq tus berish uchun yordam beradi:

Rasmiy hujjatlar va ommaviy axborot vositalarida qo'llanilishi O'zbek tilidagi rasmiy hujjatlar, hukumat qarorlari va ommaviy axborot vositalarida Kirill va Lotin yozuvlaridan aralash holda foydalanish holatlari uchraydi. Masalan, rasmiy hujjatlarda "O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi" shaklida ajratib yozilsa, boshqa hollarda "O'zbekistonRespublikasi" tarzidagi noto'g'ri qo'shib yozilgan shakllarga duch kelinadi. Bu yozuvdagi izchillikning buzilishiga olib keladi va o'quvchi uchun chalkashlik tug'diradi. O'zbek imlo qoidalaridagi normativ muammolar har ikkala yozuv tizimida ham ayrim imlo qoidalari to'liq normativ asosga ega emas. Jumladan, Lotin yozuvida so'zlarni ajratib yoki chiziqcha bilan yozish holatlarida izchil qoida mavjud emas. Masalan:"davlat-xususiy sheriklik"mi yoki "davlat xususiy sherikligi"mi? "madaniyat-va-sanat markazi"mi yoki "madaniyat va san'at markazi"mi?Bunday muammolar nafaqat yozuv, balki rasmiy uslubda ham noto'g'ri ifodalarga sabab bo'lmoqda.Informatika va texnologiyaga oid terminlarda farqlar zamonaviy texnologiya, internet va IT sohasida kirib kelayotgan yangi atamalarning yozilishi bo'yicha ham tafovutlar bor:

Kirillda: "онлайн дарс", "веб сайт"Lotinda: "onlayn-dars", "veb-sayt" yoki "onlayndars", "vebsayt" Bu sohalarda chiziqchadan foydalanish va so'zlarni ajratish borasida yagona yondashuv yo'q, ayniqsa, blog va ijtimoiy tarmoqlarda katta farqlar kuzatiladi.⁴

Ta'lim tizimidagi ta'siri maktab va oliy o'quv yurtlarida o'quvchilarning ikkita imlo tizimi bilan bir vaqtda ishlashi imlo xatolariga sabab bo'lmoqda. Ayniqsa, bir so'zning Kirillda ajratib, Lotinda esa qo'shib yozilishi o'quvchilarda muayyan chalkashliklar keltirib chiqarmoqda. Bu esa o'z navbatida test natijalari va yozma ishlar sifati orqali o'z aksini topadi.O'zbek tilining Kirill va Lotin alifbolaridagi tarixiy o'zgarishlari O'zbek yozuvi tarixida Kirill va Lotin alifbolarining bir nechta bosqichlarda o'zgarganligini ko'rib chiqish mumkin. 1928-yildan boshlab O'zbekistonda Lotin alifbosi joriy qilingan, 1940-yilda esa Kirill alifbosi qabul qilindi.

⁴ 4. To'xtayev, A. (2021). Yozuv, texnologiya va jamiyat: O'zgaruvchan til muhiti. Toshkent: Yangi asr avlodi.

1991-yilda O'zbekiston mustaqillikka erishgach, yana Lotin alifbosiga qaytish boshlandi. Ushbu tarixiy o'zgarishlar o'zbek yozuvidagi qoidalarga ham ta'sir ko'rsatdi va bu ikki yozuv tizimi o'rtasidagi farqlarni yanada kuchaytirdi. O'zbek tilida chiziqcha bilan yozishning funktsiyalari chiziqcha (defis) nafaqat so'zlarni bog'lashda, balki murakkab so'zlarni hosil qilishda ham ishlatiladi. Misol uchun, "yangi-yangi" (yangiliklar yoki yangi narsa), "ko'p-ko'p" (ko'plab) kabi birliklar o'zbek tilida ko'p ishlatiladi. Lotin yozuvida esa, ba'zida, bunday so'zlar ajratib yoziladi: "yangi yangi" yoki "ko'p ko'p". Matnning izchilligini ta'minlash uchun imlo qoidalarining muhimligi. Izchillikni ta'minlash, ayniqsa rasmiy hujjatlar va ilmiy ishlar uchun juda muhimdir. Shuning uchun yozuv tizimining bir xil bo'lishi va imlo qoidalariga qat'iy rioya qilinishi zarur. Kirill va Lotin alifbosidagi farqlarni aniqlash va ularni tahlil qilish, o'zbek yozuvining zamonaviy holatida bir muhim masaladir. Imlo me'yorlaridagi bunday tafovutlar ta'lim va axborot texnologiyalarida yanglish tushunishlarga olib kelishi mumkin. O'zbek tili imlosidagi o'zgarishlar va jamiyatning ta'siri O'zbek tilining yozuv qoidalaridagi o'zgarishlar nafaqat ilmiy va texnologik rivojlanish, balki jamiyatda bo'layotgan madaniy va siyosiy o'zgarishlar bilan ham chambarchas bog'liqdir. Yangi imlo qoidalari, masalan, raqamli texnologiyalar va internetning keng tarqalishi natijasida turli xil qisqartirishlar va noformal yozuv uslublari paydo bo'ldi. Bu yozuvning an'anaviy qoidalariga qarshi ba'zi noaniqliklarni keltirib chiqarmoqda. So'z birikmalarini ajratib yoki qo'shib yozishning tilshunoslik nuqtai nazarida So'z birikmalarining ajratib yoki qo'shib yozilishi tilshunoslikda leksik va morfologik tuzilmalarga bog'liq. Ba'zida so'zlar o'rtasidagi semantik farqlarni ta'kidlash uchun ajratib yozish zarur bo'ladi, masalan, "yangi yil" va "yangi-yil". Biroq, ba'zida ushbu farqlar ma'noda sezilarli bo'lmasligi mumkin, lekin tilning oddiylashishi va izchil bo'lishi uchun ajratish yoki qo'shib yozish qo'llaniladi. Albatta, mana yana qo'shimcha ma'lumotlar, maqolaga kiritishingiz mumkin: Imlo qoidalaridagi farqlar va tilning evolyutsiyasi O'zbek tilida Kirill va Lotin alifbolari o'rtasidagi farqlar nafaqat imlo, balki tilning evolyutsiyasiga ta'sir ko'rsatdi. Kirill alifbosidan Lotin alifbosiga o'tish o'zbek tilidagi talaffuz, sintaksis va grammatik strukturaga ham ba'zi o'zgarishlarni olib keldi. Masalan, ba'zi so'zlarning talaffuzi va yozilishi o'zgardi,

yangi imlo qoidalari asosida yanada aniqroq ifodalar yaratilgan. O'rta asrlar adabiyotidagi so'zlar va hozirgi kundagi talaffuzda sezilarli farqlar mavjud. O'zbek yozuvlaridagi qo'shib, ajratib va chiziqcha bilan yozishning maqsadlari Imlo qoidalarini aniq belgilash va izchil tarzda qo'llash nafaqat yozuvni osonroq tushunishga yordam beradi, balki o'zbek tilining umumiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Qo'shib yoki ajratib yozish so'zlarning ma'nosini yaxshiroq ifodalashga yordam beradi. Masalan, "yangi yil" va "yangiyil" bir-biridan ma'noda farq qiladi, shuningdek, bu har ikkala holatni ajratib yozish yozuvda aniq ma'no beradi. Kirill va Lotin alifbolarida sintaksis va morfologiya farqlari Kirill va Lotin alifbosi asosidagi imlo qoidalari faqat so'z yozilishiga emas, balki sintaksis va morfologiyaga ham ta'sir qiladi. Lotin alifbosiga o'tish bilan ba'zi morfologik shakllar soddalashtirilgan yoki o'zgartirilgan. Masalan, so'zlarning ko'plik shaklini yozishda ba'zi holatlarda chiziqcha yoki ajratib yozish qoidalari farq qiladi. Kirill yozuvida esa bu ko'pincha bir butun so'z sifatida yoziladi. Raqamlar va birliklarning yozilishi: Raqamlar va o'lchov birliklarining yozilishi hamda ularni ajratib yoki qo'shib yozish imlo me'yorlarida farq qiladi. Kirill yozuvida ba'zi o'lchov birliklari orasida chiziqcha qo'llanmasligi mumkin: "10 км", "50 м". Biroq, Lotin yozuvida ko'pincha bu birliklar chiziqcha bilan yoziladi, masalan: "10-kg" yoki "50-m". Bu farqlar o'zbek yozuvi uchun ba'zi noaniqliklarni keltirib chiqarishi mumkin, chunki har ikkala uslubni bir vaqtda qo'llash izchil yozuvni qiyinlashtiradi. Rasmiy hujjatlar va ta'limda izchillikni ta'minlash Kirill va Lotin alifbolari o'rtasidagi farqlar rasmiy hujjatlar va ta'limda muhim ahamiyatga ega. O'zbek tilining yozuvidagi izchillikning bo'lmasligi ba'zan noto'g'ri tushunishlarga, shu jumladan rasmiy hujjatlarda xatoliklar va noaniqliklarga olib kelishi mumkin. Imlo qoidalarining yagona va aniq shaklga keltirilishi, ayniqsa o'qituvchilar va talabalarning bir xil yozish tarzini qo'llashida muhimdir.⁵

Internet va raqamli texnologiyalarning ta'siri Bugungi kunda internet va raqamli texnologiyalar, jumladan mobil ilovalar, ijtimoiy tarmoqlar va onlayn kommunikatsiyalar, o'zbek tilining yozuvidagi o'zgarishlarga katta ta'sir ko'rsatmoqda. Ular yozuvda qisqartmalar, joriy uslub va grammatikada yangi

⁵ 5. Raxmonova, D. (2018). So'z birikmalari: morfologik va semantik tahlil. Buxoro: BuxDU nashriyoti.

tendentsiyalarni olib kelmoqda. Masalan, ko'pincha ijtimoiy tarmoqlarda so'zlar ajratib yoki qo'shib yozilishida ba'zi noan'anaviy shakllar, masalan "qachonki" yoki "bu-erda" kabi variantlar paydo bo'ladi. O'zbek tili yozuvining kelajagi Kirill va Lotin alifbosi asosidagi imlo qoidalaridagi tafovutlar o'zbek tilining kelajagi uchun katta ahamiyatga ega. Yozuvda izchillikni ta'minlash va qoidalarni modernizatsiya qilish, o'zbek tilining global axborot almashinuvi va ta'lim jarayonlarida kengroq foydalanilishiga yordam beradi. Lotin alifbosiga o'tish jarayoni davom etar ekan, bu alifbo va uning imlo qoidalarini yanada takomillashtirish muhim.

ASOSIY ADABIYOTLAR:

1. "O'zbek tilining imlo qoidalari", O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1995-yil 24-avgustdagi 339-son qarori bilan tasdiqlangan (kirill yozuvi asosida).
Manba: Rasmiy nashrlar, o'zbek tilshunosligi bo'yicha darsliklar.
2. "Lotin yozuviga asoslangan o'zbek alifbosi va imlo qoidalari", O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1995-yil 24-avgustdagi qarori (lotin yozuvi asosida). Manba: www.ziynet.uz, www.lex.uz
3. S. Sirojiddinov, N. Mahmudov, M. Tursunov – "Hozirgi o'zbek adabiy tili", Toshkent: O'qituvchi, turli yillarda chop etilgan.
Bu kitoblar imlo, sintaksis, va leksik jihatlardan yozuvlar tahliliga asos bo'ladi.
4. M. Tursunov – "O'zbek tilining yozma uslublari", Toshkent: O'zbekiston, 2004.
Kirill va lotin yozuvi o'rtasidagi uslubiy tafovutlar haqida.
5. N. Mahmudov, A. Jo'rayev – "O'zbek tilining grammatikasi", morfologiya va sintaksis bo'limlari. So'z birikmalari va ularning yozilish qoidalari haqida.
6. G'. Jo'raev – "Imlo va uslub", Toshkent: O'qituvchi, 1996.